

Avgust Lešnik

Stališča socialne demokracije do vojnega vprašanja pred letom 1914*

Demokracija in vojna sta nezdružljivi protislovji.

Keir James Hardie (Basel, 1912)

Naraščajoča imperialistična nasprotja v desetletju pred prvo svetovno vojno (rusko-japonska vojna 1904–1905, vmešavanje Rusije v notranje zadeve Perzije 1906, francosko-nemški spor okrog Maroka 1905–1906, aneksija Bosne in Hercegovine s strani Avstro-Ogrske 1908, balkanski vojni in intrige velikih sil okrog Makedonije in Albanije 1912–1913) so zahtevala od II. internacionale, mednarodne asociacije socialno demokratskih strank, sprejetje jasnega stališča do vojnega vprašanja. Tu ni šlo samo za teoretična vprašanja, pač pa za oblikovanje konkretne taktike socialne demokracije – tako v nacionalnih kot mednarodnih okvirih – ob morebitnem vojaškem spopadu svetovnih razsežnosti; še več, šlo je za preverjanje moči načela internacionalizma v praksi. V tem kontekstu so bila posebno aktualna stališča do militarizma, sprejeta na zadnjih treh kongresih II. internacionale (Stuttgart 1907, København 1910, Basel 1912).¹

Na predvečer mednarodnega socialističnega kongresa v Stuttgartu so se v nacionalnih socialističnih strankah povsod izoblikovala več ali manj jasna stališča do vprašanja militarizma, ki pa še zdaleč niso bila enotna; npr. na seji Mednarodnega socialističnega biroja /MSB/ (Bruselj, 10. XI. 1906) so se prizadevanjem francoskih socialistov, da bi vprašanje militarizma prišlo na dnevni red bližnjega kongresa, upirali nemški socialisti. Slednjič je Francozom le uspelo, da so vprašanje militarizma vključili kot posebno točko dnevnega reda kongresa z naslovom Militarizem in mednarodni konflikti.² Jasno stališče do omenjenega vprašanja je bilo za mednarodno delavsko gibanje izjemno pomembno, saj so številne kolonialne vojne ter zaostritve nasprotij med imperialističnima blokoma dajale ton obdobju pred svetovnim spopadom. Vojni spopadi so se odvijali izven Evrope in ZDA, ki so bile obvarovane vojnega pustošenja: »V Evropi je gospodaril mir, toda vzdrževal se je zato, ker se je ustvarjalo gospodarstvo evropskih narodov nad stotinami milijonov prebivalcev kolonij s stalnimi, nenehnimi, nikdar zaključenimi vojnami, ki jih mi Evropejci nimamo za vojne, ker večkrat niso podobne vojniam, ampak zverinskemu pobijanju, iztrebljanju neoboroženih narodov.«³ Azija in Afrika sta bili v tem obdobju skoraj povsem v kolonialni ali polkolonialni odvisnosti od imperialističnih držav Evrope in ZDA. V Evropi pa so nasprotja med imperialističnimi država-

* Zasluznemu prof. dr. Marjan Britovšku ob 80-letnici.

¹ Marjan Britovšek, Stavovi Druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju, Beograd 1965; Hans-Josef Steinberg, Die Stellung der II. Internationale zu Krieg und Frieden (Schriften aus dem Karl-Marx-Haus, Bd. 8), Trier 1972; Die Stellung der internationalen Arbeiterbewegung zu Militarismus und Imperialismus zwischen den Kongressen in Stuttgart und Basel (1907–1912), Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH), Bd. 6 (VIII. Linzer Konferenz: Linz, 12. bis 16. September 1972), Wien 1974.

² Kongresi Druge internacionale, II, Beograd 1956, str. 217–278.

³ Vladimir Iljič Lenin, Izbrana dela, III, Ljubljana 1981, str. 30.

mi povzročala rast vojaških proračunov. Protislovja med obema koalicijama, porast oboževanja na kopnem in morju, povečanje kontigentov nabornikov in napad kapitala na življenjske interese delovnih slojev je izzvalo pri delovnih slojih velik nemir in ustvarjalo negotovost. Pred socialisti je nedvomno stala naloga, da podajo na stuttgartskem kongresu odgovor na vprašanje o značaju in cilju vojne, ki se je približevala, ter o sredstvih in načinih boja proti njej.

Stuttgartski kongres (18. – 24. avgusta 1907)⁴ je stal pred težko nalogo, da poda ne samo oceno militarizma in njegovih posledic, ampak da nakaže tudi oblike boja proti bližajoči se vojni. Zato je povsem razumljivo, da je vprašanje o militarizmu in mednarodnih konfliktih izzvalo na kongresu dolgotrajno in ostro diskusijo, v kateri je sodelovalo 77 najbolj znanih socialističnih voditeljev iz dvajsetih dežel.

Komisija za vprašanje »o militarizmu in mednarodnih sporih« je pričela razpravo o resolucijah (19. avgusta), ki so jih predložili: August Bebel v imenu nemške socialne demokracije, Jean Jaurès in Edouard Vaillant v imenu večine francoske socialistične stranke, Jules Guesde v imenu manjšine te stranke ter Gustave Hervé, ki je zavzemal skrajno »levo«, v bistvu anarhistično pozicijo v francoski socialistični stranki.⁵ Glavni boj na kongresu je potekal med francosko in nemško večino, to je med stališči Jaurèsa in Vaillanta na eni ter Bebla na drugi strani.

Guesdova in Hervéjeva resolucija v komisiji nista naleteli na razumevanje. Guesde je v svoji resoluciji trdil, da ni potrebna nikakršna posebna borba proti militarizmu, ker je militarizem priroden in neizbežen proizvod kapitalističnega sistema in že sama propaganda boja za socializem vključuje propagando za mir. »Če preti nevarnost političnega spopada«, je po Guesdovem mnenju »Mednarodni socialistični biro dolžan, da se sestane in v skladu s svojimi statuti sprejme potrebne ukrepe.«⁶ Ostre kritike je bila deležna tudi polanarhistična resolucija, ki jo je predložil Hervé. Njegov načrt »odgovoriti« na kakršnokoli vojno s stavko in uporom – je razgalil popolno nerazumevanje problema, saj po mnenju delegatov uporaba tega ali onega sredstva boja ni odvisna od predhodnega sklepa revolucionarjev, ampak od objektivnih pogojev krize, ekonomske kot tudi politične, ki jo vojna izzove.⁷ Hervé se ni spuščal v analizo značaja vojne, obravnaval jo je izven zgodovinskih pogojev; obrambo domovine je razglašal za birokratski buržoazni patriotizem ter povsem ignoriral nacionalno vprašanje (»domovine v kapitalističnem režimu ni!«).⁸ Lenin je kritiko dopolnil z opozorilom, da Hervé ni znal povezati vojne s kapitalističnim sistemom na sploh in antimilitaristične agitacije s celotnimi nalogami socializma. Proti hervéističnemu pasivnemu nasprotovanju vojni je postavil aktiven revolucionarni boj proti imperialistični vojni: »Ne prazna hervéistična grožnja – marveč jasno zavedanje nujnosti socialne revolucije, trdna odločnost za boj do konca, pripravljenost za najrevolucionarnejša sredstva boja...«⁹

Čeprav je najostrejši boj v komisiji potekal med francosko in nemško večino (Jaurèsom in Beblom), pa principialnih taktičnih razlik med obema resolucijama v bistvu ni bilo. Nobena od predloženih resolucij ni podala ocene vojne s stališča imperialistične epohe. Tako Jaurès kot Bebel sta govorila o »obrambi domovine«, ne da bi videla razliko med obrambo

⁴ Kongresi Druge internacionale, str. 121–305; *Congres Socialiste International* (Stuttgart 6 – 24 Aout 1907), I–IV, Minkoff-Reprint, Genève 1978, 1985.

⁵ Ibidem, str. 242–279.

⁶ Britovšek, *Stavovi Druge internacionale*, str. 63.

⁷ Lenin, str. 105–106.

⁸ Madeleine Reberieux, *Razprava o vojni* (Stuttgart: Internacionala je zadnjič složna), v: *Zgodovina marksizma*, II, Ljubljana 1986, str. 774.

⁹ Lenin, str. 107.

domovine v prejšnjih nacionalnih vojnah in zavojevalnim značajem tega gesla v imperialističnih vojnah. Resolucija večine francoske socialistične stranke je bila v osnovi sprejeta že na nacionalnem kongresu francoske socialistične stranke v Limogesu 1906. leta. Konkretnih predlogov za antimilitaristični boj resolucija ni vsebovala. Lenin je ironično zapisal: »Jaurès je predlagal posrečeni načrt: namesto opozarjanja na sredstva boja (stavka, upor) je treba pokazati na zgodovinske primere boja proletariata proti vojni, s tem, da se začne z demonstracijami v Evropi in konča z revolucijo v Rusiji.«¹⁰ Beblova resolucija in njegov nastop v komisiji sta izražala težnjo po legalnih oblikah boja proti militarizmu. Boj proti militarizmu »na višji stopnji« bi bil po Beblovem mnenju nevaren za celotno strankino življenje. Njegova resolucija je poudarjala, da se militarizem javlja kot produkt kapitalističnega sistema ter da bodo vojne prenehale z odstranitvijo tega sistema. Zahteval je, da je treba uporabiti kar najbolj učinkovita sredstva, da se vojne preprečijo; če pa bi vojna kljub temu izbruhnila, si je treba prizadevati, da se bo čimprej končala. Pri tem je resolucija priznavala samo parlamentarne oblike boja proti vojni. Beblova zamisel o demokratični obrambi pred bližajočo se vojno je previdno zamenjala pojem »imperialistične vojne« s tradicionalnim pojmom »obrambne in napadalne vojne« (Bebel je v svojem govoru zavrnil tezo, da je nemogoče razlikovati, kdaj je vojna napadalna in kdaj obrambna) ter tako omogočila socialno demokratskim strankam vojskujočih se držav prehod na »obrambne pozicije«. Večina nemških socialnih demokratov je zagovarjala stališče, da je socialna demokracija dolžna braniti domovino in zato morajo socialni demokrati sodelovati v »obrambni vojni«.¹¹ V njihovem imenu je Georg Vollmar zaprosil kongres, naj socialnih demokratov ne zadolžujejo z obveznostmi in jim s tem odvzemajo pravico samostojnega odločanja. »Beblova resolucija je trpela prav to pomanjkljivost, da ni vsebovala nikakršnega navodila za delovanje proletariata. To je omogočalo branje Beblove ortodoksne trditve skozi oportunistična očala. Vollmar je to brž spremenil v dejanskost.«¹²

Rosa Luxemburg je odločno nastopila proti Vollmarjevim stališčem in delno tudi proti Beblu. Opozorila je kongres na pomen ruske revolucije 1905–1907, ter izhajajoč iz ruskih izkušenj, branila množično politično stavko;¹³ obenem je izjavila, da je z rusko delegacijo¹⁴ izdelala predlog, ki bi vnesel bistvene popravke v Beblovo resolucijo. »V popravkih je poudarila nujnost agitacije med mladino, nujnost uporabe krize, ki jo je porodila vojna, za pospešitev padca buržoazije, nujnost imeti pred očmi neogibne spremembe načinov in sredstev boja za zaostritev razrednega boja in spremembo politične situacije.«¹⁵ R. Luxemburg, Martov in Lenin so povezali militarizem z imperializmom ter poudarili njegovo bistvo v pogojih imperialističnega obdobja. Med najvažnejše točke popravkov pa nedvomno spada poziv, da je treba z vojno izzvano ekonomsko in politično krizo izkoristiti za pospešitev zloma kapitalistične razredne oblasti. To je bil revolucionaren zaključek, ki ga Beblova resolucija ni vsebovala. Vsi omenjeni popravki so bili vključeni v Beblovo resolucijo. »Iz dogmatsko enostranske, mrtve Beblove resolucije, ki dopušča 'vollmarovsko' tolmačenje, je tako

¹⁰ Ibidem, str. 97.

¹¹ Britovšek, Stavovi Druge internacionale, str. 69–70.

¹² Lenin, str. 97.

¹³ O razpravah in stališčih do vloge in uporabe »množične politične stavke« kot revolucionarnega sredstva glej: Die Massenstreikdebatte. Beiträge von Parvus, Rosa Luxemburg, Karl Kautsky und Anton Pannekoek, Frankfurt 1970; Massimo Salvadori, Nemška socialna demokracija in ruska revolucija 1905. Razprava o množični stavki in o »razlikah« med Vzhodom in Zahodom, v: Zgodovina marksizma, str. 471–506.

¹⁴ Voditelja obeh frakcij ruske socialne demokracije, Lenin (boljševiške) in Martov (menjševiške), sta nastopila solidarno!

¹⁵ Lenin, str. 106.

končno nastala povsem druga resolucija. Vse teoretične resnice v njej so bile ponovljene v poduk hervéistom, ki lahko pozabijo na socializem zaradi antimilitarizma. Vendar pa so te resnice uvod, ne k opravičevanju parlamentarnega kretenizma, ne le k osvetljevanju mirnih sredstev, ne k priklanjaju dani, razmeroma mirni in tihi situaciji, marveč uvod k priznavanju vseh sredstev boja, k pregledu izkušnje revolucije v Rusiji (1905–1907), k razvoju dejavne, tvorne strani gibanja.«¹⁶

Tako konkretne revolucionarne zahteve po antimilitarističnem boju II. internacionala na svojih kongresih dotlej še ni postavila. Čeprav levica na kongresu ni dajala tona diskusiji, je bil opazen njen vpliv na končno formulacijo resolucije, ki so jo na plenumu kongresa (24. avgusta) soglasno sprejeli. S to resolucijo je bil storjen prvi korak k idejni strnitvi levih struj v okviru II. internacionale. Reformistični in centristični voditelji Internacionale so glasovali za resolucijo bolj iz formalizma kot iz notranjega prepričanja in so bili daleč od tega, da bi jo, če bi bilo potrebno, uresničili. Stuttgartski kongres ni bil le veličastna demonstracija mednarodne enotnosti proletarskega boja (»Internacionala je zadnjič složna«), ampak je odigral pomembno vlogo pri formuliranju taktike socialističnih strank. Hkrati je kongres pokazal, da se je oportunitizem v vseh večjih strankah II. internacionale, še zlasti v vrstah nemške socialne demokracije, zelo okrepil. Zlasti je bilo vidno kompromisno sporazumevanje centrističnih voditeljev z revizionisti. Na drugi strani pa so revizionisti izkoristili popustljivost strankinih voditeljev, da bi izpodkopali izvajanje levičarskih sklepov kongresa.

MSB je na zasedanju v Bruslju (11. oktobra 1908)¹⁷ pozval vse stranke k aktivnemu delu v smislu stuttgartskih sklepov ter k mednarodnim množičnim akcijam proti militarizmu in vojni. MSB je tudi ocenil, da predstavlja aneksija Bosne in Hercegovine povečano nevarnost za izbruh svetovnega spopada ter obenem kritiziral agresivno politiko Avstro-Ogrske na Balkanu.¹⁸ Predstavniki avstrijske socialne demokracije so v razpravah sicer zelo na splošno obsojali ekspanzionistične težnje Avstrije na Balkanu, toda, izhajajoč iz nacionalističnih pozicij, povsem obšli temeljni problem – vprašanje pravice narodov do samoodločbe.¹⁹ Na pobudo Biroja je prišlo v letu 1909 tudi do protestnih množičnih zborovanj proti agresiji Španije v Maroku.

Zaostrena mednarodna politična situacija je prisilila MSB, da je na svojem XI. zasedanju v Bruslju (7. novembra 1909) sklical mednarodni socialistični kongres v času od 28. avgusta do 3. septembra 1910 v Københavnu. Kongres²⁰ se je vršil v času nebrzdanega tekmovanja v oboroževanju, zlasti pospešenega oboroževanja Nemčije in Anglije na morju.²¹ Po mnenju Karla Kautskega je bilo vprašanje razorožitve in varovanja svetovnega miru eno najpomembnejših vprašanj, o katerih je razpravljala kongres.²² Iz razprav in predložene resolucije²³ je moč razbrati, da se je na københavnskemu kongresu ponovil Stuttgart v malem. Resolucija je poudarila, da je organizirani socialistični proletariat edina zanesljiva opora miru. Militarizem so označili kot glavno orodje buržoaznega gospostva za gospodarsko in politično podjarmljenje delavskega razreda. Ob tem so poudarili, da bodo »vojne povsem prenehale

¹⁶ Ibidem, str. 106.

¹⁷ Britovšek, Stavovi Druge internacionale, str. 103–105 (Ratno i kolonijalno pitanje na zasedanju Medjunarodnog socijalističkog biroa u Briselu 1908 g.).

¹⁸ Ibidem, str. 90–94 (Medjunarodna situacija i aneksiona kriza 1908).

¹⁹ Ibidem, str. 95–102 (Stav srpske i avstrijske socijalne demokratije prema aneksionoj krizi).

²⁰ Kongresi Druge internacionale, str. 307–478; *Congres Socialiste International (Copenhagen 28 Aout – 3 Septembre 1910)*, Minkoff-Reprint, Genève 1981, 1982.

²¹ Britovšek, Stavovi Druge internacionale, str. 106–109 (Takmičenje velesila u naoružanju).

²² K. Kautsky, *Neue Zeit*, 48/1910 (Københavnski kongres).

²³ Kongresi Druge internacionale, str. 346–368.

tedaj, ko bo odpravljen kapitalistični gospodarski sistem«. ²⁴ Resolucija je nadalje zahtevala od socialističnih parlamentarnih poslancev, naj se zavzemajo za to, da bodo mednarodna razsodišča obvezno odločala o vseh meddržavnih sporih. Stalno naj tudi obnavljajo predloge za splošno razorožitev, predvsem predloge za sklenitev sporazumov o omejitvi pomorskega oboroževanja in o ukinitvi pravice plena na morju. Postavljena je bila tudi zahteva po ukinitvi tajne diplomacije in objavi tajnih pogodb ter pravica samoodločbe za vse narode. V resolucijo so vključili tudi revolucionarne zaključke stutgartske resolucije, čeprav so bistvo boja proti militarizmu videli predvsem v parlamentarnih oblikah in ne v množičnih akcijah. Istočasno so pooblastili MSB, da koordinira akcije socialističnih strank II. internacionale; v primeru izbruha vojne pa naj se Biro takoj skliče. ²⁵

Na kongresu se ni razvijala samo načelna razprava o vprašanju varovanja svetovnega miru, pač pa se je vodila tudi ostra razprava glede avstrijske aneksije Bosne in Hercegovine (1908), predvsem med delegati avstrijske in srbske socialne demokracije, oziroma med Karlom Rennerjem in Dimitrijem Tucovićem. ²⁶ Medtem ko je Renner skušal opravičevati stališče avstrijskih socialistov, ki niso nič ukrenili proti aneksiji Bosne in Hercegovine, je Tucović ostro kritiziral neprincipialno stališče avstrijske socialne demokracije ter poudaril: »Mi pričakujemo od socialne demokracije velikih in močnih držav, da najodločneje nasprotujejo proti poskusom, da se majhni, slabotni in poteptani narodi označijo kot 'rušilci svetovnega miru'. Mi pričakujemo to toliko bolj, ker je principialni boj socialne demokracije proti osvajalni politiki in za pravico narodov do samoodločbe pogoj za življenje delavskega gibanja in socialne demokracije v malih in potrlih narodih... Za nas je ugled nemške socialne demokracije izrednega pomena. Socializem je pri nas pravzaprav idejna kolonizacija in vsak – tudi najmanjši – povod, ki izhaja iz neprincipialnega stališča bratskih partij, se postavlja v greh 'nemškimi' socialistom, in to samo zato, da se nam otežuje delo.« ²⁷ Tucovića, ki je požel veliko odobravanje delegatov, je podprl češki predstavnik Emanuel Škatula, ki je dodal, »da so se češki tovariši z največjim žarom borili proti vladni aneksionistični politiki«; obenem je postavil zahtevo, da se morajo v bodoče nacionalna združenja avstrijske socialne demokracije veliko bolj posvetiti politiki do Balkana. ²⁸

Nasploh so sklepi kölnskega kongresa že nakazovali, da je pri doseženi širini delavskega gibanja prišlo do upadanja idejnopolitične ravni. Voditelji II. internacionale so se izogibali notranjim konfliktom, vodili sredinsko smer in zagovarjali enotnost stranke za vsako ceno. V tem smislu je resolucija o socialistični enotnosti – brez navedbe principov te enotnosti – socialističnemu gibanju lahko le škodovala, kar so izkoristili revizionisti za okrepitev svojega vpliva. Plehanov, ki je sicer predstavljal menjševiško strujo v ruskem delavskem gibanju, je v svoji oceni kölnskega kongresa posebno pozornost posvetil stališču socialistov v primeru vojne; v oceni je dokaj objektivno okarakteriziral reformistična stališča voditeljev angleškega in francoskega delavskega gibanja (Keir Hardie, Vaillant, Jaurès), precej neobjektivno pa hvalil nemško socialno demokracijo in njeno revolucionarno vlogo, ki je vse bolj usihala. Plehanov ni uvidel, da ton nemški socialni demokraciji ni dajal »center« (Bebel, Georg Ledebour), temveč »desnica« (Karl Legien, Albert Südekum, Eduard David,

²⁴ Ibidem, str. 356.

²⁵ Ibidem, str. 357.

²⁶ Sergije Dimitrijević, Učešće balkanskih socijalista u Drugoj internacionali od njenog stvaranja do mednarodnog socijalističkog kongresa u Kopenhagenu /1889–1910/, v: Prilozi za istoriju socijalizma, br. 3, Beograd 1966, str. 1–63.

²⁷ Dimitrije Tucović, Izabrani spisi, I, Beograd 1949, str. 323.

²⁸ Kongresi Druge internacionale, str. 457.

Eduard Bernstein); na podlagi teh stališč je dal netočno in pretenciozno oceno o revolucionarni vlogi nemške socialne demokracije.²⁹ Za razliko od Plehanova je Lenin že opazil krizo v nemški socialni demokraciji: »Na splošno so Nemci nesposobni, da bi zastopali dosledno, principialno linijo na mednarodnih kongresih, hegemonija v Internacionali pa se jim izmika iz rok«. ³⁰ Po kopenhavnskem kongresu so socialistične stranke konkretizirale svoja prizadevanja za boj proti vojni nevarnosti. Organizirali so številna zborovanja in demonstracije proti agresivni politiki imperialističnih sil. Socialistični poslanci v parlamentih so zahtevali omejitev oboroževanja, toda njihovi predlogi so bili v večini zakonodajnih teles preglasovani. Na pobudo MSB so organizirali protestne demonstracije proti agresivni politiki Francije in Nemčije. Prišlo je do živahnih medsebojnih stikov, obiskov in ohrabrujočih izjav vodilnih socialistov posameznih držav. Tako je Socialistična stranka Italije protestirala proti imperialistični vojni Italije s Turčijo, v Franciji se je zlasti Jaurès boril proti vojnim pripravam, v Nemčiji pa je bila velikega pomena protivojna dejavnost Karla Liebknechta.³¹

Z začetkom prve balkanske vojne, oktobra 1912, se je mednarodna situacija izredno zaostila. V evropskih deželah so organizirali množična protestna zborovanja proti vojni na Balkanu in grozeči svetovni vojni nevarnosti. Neposredno pred začetkom vojne so srbski, bolgarski, turški in romunski socialisti izdali protivojni manifest. Izrazili so odločno antimilitaristično stališče in ožigosali imperialistične interese posameznih velesil na Balkanu; hkrati so razkrinkali dvolično vlogo imperialističnih sil v osvobodilnem gibanju balkanskih narodov. Rešitev nacionalnega vprašanja so videli v federativni ureditvi balkanskih narodov, ki so jo proklamirali leta 1910 na konferenci balkanskih socialistov v Beogradu. V zaključku manifesta so poudarili protivojno razpoloženje z naslednjimi besedami: »Odkrito izražamo naše želje, da z vsemi svojimi silami podpremo boj svetovnega proletariata proti vojni, proti militarizmu, proti kapitalističnemu izkoriščanju, za svobodo, za enakopravnost, za emancipacijo razredov in narodov, z eno besedo – za mir«. ³² Apel balkanskih socialistov za mir ni dosegel željenega cilja.

Po izbruhu vojaških operacij ter po prvih zmagah srbske vojske nad turško so se vedno bolj zaostrovali odnosi med Avstro-Ogrsko na eni ter Srbijo in Črno goro na drugi strani. V takšni napeti situaciji, ki je grozila z razširitvijo vojaškega konflikta med Avstrijo in Srbijo, so sklicali MSB (28. – 29. oktobra 1912). Po daljši diskusiji je Biro sklenil, da se Mednarodni socialistični kongres, ki je bil predviden za leto 1913 na Dunaju, prestavi na leto 1914, da pa se skliče izredni Mednarodni socialistični kongres na švicarskih tleh, na katerem bodo obravnavali nastali mednarodni položaj in skupne akcije proti vojni. Biro je nadalje opozoril na nevarnost svetovnega spopada ter zadalžil delavstvo, da se »z vsemi silami zoperstavi proti vsaki razširitvi vojaških operacij in sebični intervenciji – s ciljem – da bi bila protivojna aktivnost čimbolj sistematična in učinkovita«. ³³

24. XI. 1912 se je pričel izredni kongres druge internacionale v Baslu,³⁴ na katerem je sodelovalo 555 delegatov, ki so zastopali 23 socialističnih strank. Kongres je potekal v zna-

²⁹ Britovšek, *Stavovi Druge internacionale*, str. 116–118.

³⁰ Lenjin, *Nesuglasice u evropskom radničkom pokretu*, v: *Druga internacionala (Materijal za proučavanje)*, Beograd 1951, str. 217.

³¹ Britovšek, *Stavovi Druge internacionale*, str. 119–155 (Stavovi nekih socijalističkih partija u međunarodnim krizama); Karl Liebknecht, *Gesammelte Reden und Schriften*, I–IV (Antimilitaristični govori v nemškem parlamentu), Berlin 1958–1961; Boj proti vojni Karla Liebknechta, *Pogledi*, št. 7/I, november 1979.

³² *Ibidem*, str. 157; Stojan Kesić, *Radnički pokret u jugoslovenskim zemljama do 1914*, Beograd 1976; *The War Correspondence of Leon Trotsky, The Balkan Wars 1912–13*, New York 1980, str. 37–42 (*The Balkan Question and Social Democracy*).

³³ *Ibidem*, str. 158.

³⁴ *Kongresi Druge internacionale*, str. 479–536; *Congres International Extraordinaire (Bale 24 – 25 Novembre 1912)*, Minkoff-Reprint, Genève 1980.

menju optimističnega zaupanja v moč Internationale. Kongres, ki je imel na dnevnem redu eno samo točko: »Mednarodni položaj in skupna akcija proti vojni«, je imel bolj značaj mednarodne mirovne demonstracije kot pa značaj mednarodnega posvetovanja, saj je večina delegatov v svojih govorih pozivala narode, naj ne dopustijo vojne in naj se odločno borijo proti vojni nevarnosti. Švicarski predstavnik Ed. Blöcher je izjavil, »da vprašanje svetovnega miru ni stvar partije, ampak stvar celega naroda«, ter dodal: »Toda mi prav tako vemo, da se mir lahko obvaruje samo takrat, ko za tem stoji čvrsto organizirana sila, sila socialističnega delavskega razreda, ki edina nima ekonomskih, družbenih in političnih interesov, v čigar temeljih leži nevarnost vojne... Evropski socialni demokraciji je odvratna vojna, ki preti na horizontu Evrope, toda ona se je ne boji. Evropska vojna bi zelo verjetno izzvala močna gibanja in pretrse, ki bi pospešili zlom gospodarskega sistema, pod katerim danes trpi delavski razred.«³⁵ Podobnega mnenja je bil nemški socialdemokrat Hugo Haase, ki je opozoril vladajoče razrede na njihov »menetekel« v slučaju vojne.³⁶ Večina delegatov je bila globoko prepričana, da do izbruha vojne svetovnih razsežnosti sploh ne more priti. Vodja angleške Neodvisne delavske partije Keir Hardie je bil prepričan, da predstavlja 15 milijonov socialno demokratičnih volivcev močno silo za obrambo svetovnega miru. »Demokracija in vojna sta nezdržljivi protislovji,« je zatrdil Hardie. Kolikor bi zaradi balkanskega vprašanja vseeno prišlo do vojne, je dolžnost socialne demokracije, da v tem primeru uporabi vsa sredstva, s katerimi se lahko vojna prepreči, vključno z mednarodno revolucionarno protivojno stavko.«³⁷ Švicarski delavski veteran Hermann Greulich pa je videl v volilni zmagi nemške socialne demokracije (»štiri milijone in četrt socialdemokratičnih volivcev v centralni državi evropskega militarizma, v Nemčiji...«³⁸) sijajno jamstvo za mednarodni mir. Voditelj avstrijske socialne demokracije Viktor Adler pa je menil, da bo v primeru vojne Avstrija propadla: »Zagotovo bi vojna, četudi zmagovalna, z vseobčo bedo, ki bi jo prinesla, pomenila začetek konca avstrijske države; Avstrija ne more v svetu nič več osvojiti, nič več dobiti, a nevarnost, da razpade, je že precej na vidiku.«³⁹ Adler je v nadaljevanju sicer poudaril, da »od nas – socialdemokratov, na žalost, ni odvisno ali bo vojna ali ne«, toda ob tem je izrazil čvrsto prepričanje, da je socialna demokracija v stanju, da prepreči vojno: »Mi gojimo upanje, ki izhaja iz poznavanja svetovne zgodovine, da ni mogoče ustaviti toka napredka svetovne zgodovine... Mi gojimo upanje, da se bo na ta zločin (op. vojno), če bo storjen, avtomatično – poudarjam: avtomatično! – navezal začetek konca vladavine zločina.«⁴⁰ Čeprav je Adler nakažal možnost samodejnega razpada Avstro-Ogrske, je kljub temu dejal, da mu je vse jasno glede revolucionarnih konsekvenc imperialistične vojne! Tudi Jaurès je po mnenju udeležencev kongresa postavil spomenik govorništvu v slavo miru. Menil je, da lahko samo združena akcija svetovnega proletariata, prepreči svetovno vojno. V tem smislu je tudi zaključil svoj govor: »Vlade naj pomislijo na to, da bodo narodi (op. v slučaju vojne) lahko naredili enostaven račun, da jih bo lastna revolucija stala manj žrtev kot vojna z drugimi!«⁴¹

Naslednjega dne (25. novembra) je Jaurès predložil kongresu resolucijo Manifest Internationale o sedanjí situaciji, ki jo je Biro predhodno soglasno sprejel. Osnovna misel resolucije je bila, da se je treba z vsemi sredstvi boriti proti vojni, če pa bi do nje prišlo, jo je treba izkoristiti za pospešitev socialne revolucije. Baselski manifest je to misel izrazil v uvodnem

³⁵ Ibidem, str. 491–493.

³⁶ Ibidem, str. 495.

³⁷ Ibidem, str. 495–496.

³⁸ Ibidem, str. 497.

³⁹ Ibidem, str. 501.

⁴⁰ Ibidem, str. 501–502.

⁴¹ Ibidem, str. 505.

delu z vključitvijo najvažnejših členov stuttgartske resolucije. Manifest je poudaril popolno soglasnost socialističnih strank in sindikatov proti vojni; kot močno garancijo miru je poudaril strah vladajočih razredov pred proletarsko revolucijo, ki bi bila posledica svetovne vojne. Nadalje je izrekel simpatije balkanskim socialistom, ki so s herojskim pogumom zahtevali balkansko federacijo, in podprl protestne stavke ruskih delavcev proti agresivni politiki carizma. Carizem je označil kot »največjega sovražnika demokracije«. Manifest je pozval delavski razred Nemčije, Francije in Anglije, naj vpliva na svoje vlade, da se ne bodo vmešavale v balkanski konflikt in naj brezpogojno ohranijo nevtralnost. Največjo jamstvo za mir je videl v sklenitvi sporazuma med Nemčijo in Anglijo o ustavitvi pomorskega oboroževanja. Kapitalistične vlade je še opozoril, da »naj ne pozabijo, da pri sedanjem položaju v Evropi in razpoloženju delavskega razreda ne morejo razplamteti vojne brez nevarnosti za njih same ter naj se spomnijo, da je nemško-francoska vojna imela za posledico nastanek Komune, da je rusko-japonska vojna dvignila revolucionarne sile narodov ruskega carstva, da je oboroževalna tekma na morju in kopnem pripeljala do nezaslišanega zaostrovanja razrednega boja in do velikih stavk v Angliji in na kontinentu«. Manifest v zaključku poziva na množične demonstracije in bratstvo med narodi.⁴²

Manifest je daljnovidno nakazal ekonomska in politična žarišča bližajoče se svetovne vojne. Poudaril je, da bo vojna največji zločin, kajti zločin bo, če bodo delavci streljali drug proti drugemu (»ne za svoje lastne interese, pač pa za interese vladajočih razredov«). Priznal je, da je socialna revolucija mogoča ter da so pogoji zanjo dozoreli prav v zvezi z vojno – »vladajoči razredi se bojijo proletarske revolucije, ki bo posledica svetovne vojne«. Lenin je ocenil, da »Baselski manifest ni bil samo slovesna deklaracija ali bombastična grožnja, ampak rezultat velike propagandistične dejavnosti v vsej epohi II. internacionale, samo resumé vsega, kar so socialisti metali med množice v stotisočeri govori, člankih in oklicih v vseh jezikih... Prikazovati baselski manifest kot frazo ali zmoto, pomeni imeti za frazo ali zmoto vso socialistično dejavnost v zadnjih 25. letih«.⁴³ Manifest je vsekakor odražal borbeno razpoloženje delavcev v večini dežel in odigral pomembno vlogo pri mobiliziranju njihovih sil v boju proti imperializmu.

Ko je bil torej v Baslu 'imperializem' označen kot edini, ki je odgovoren za prihodnjo vojno, in ko je takrat sprejeti manifest obsojal zaostrovanje razrednih nasprotij, se je hkrati poglobljala temeljna razprava, ki bo veliko večino socialistov napotila k ponovni proučitvi lastnih stališč do perspektiv, ki jih je odprl imperializem⁴⁴. Razprava je trajala vse do izbruha vojne in se je močno razširila med aktivistično bazo ter postala predmet številnih poročil za mednarodni kongres, ki naj bi bil avgusta 1914 na Dunaju. V teh razpravah se je izoblikovalo nekako troje usmeritev, pri čemer moramo poudariti, da ne izražajo avtomatično tradicionalne ideološke delitve na revizioniste, ortodoksne in revolucionarje.⁴⁵ Na skrajni desnici

⁴² Ibidem, str. 510–515 (Manifest).

⁴³ Lenin, Izbrana dela, II, Ljubljana 1949, str. 391 (Oportunizem in polom II. internacionale).

⁴⁴ V socialni demokraciji so od konca 19. stoletja razumeli z 'imperializmom' ekspanzionistično politiko in kolonialna osvajanja ter razvoj kopenskega in pomorskega oboroževanja. Prvi napor obširne prenovne razumevanja 'imperializma' sega v leto 1910 in izhaja iz marksistične šole na Dunaju. Tam je že leta 1904 izšla prva knjiga z naslovom Marx-Studien; v njej so bila objavljena proučevanja mladega avstro-marksista Rudolfa Hilferdinga, Finančni kapital (Ljubljana 1980). Za razliko od drugih teoretikov, je Hilferding opredelil imperializem kot rezultat kapitalističnega razvoja, kot njegovo najsodobnejšo obliko. V naraščajočem prepletanju bančnega in industrijskega kapitala zavzame prvo mesto izvoz kapitalov, ki ga podpirajo države, ki so se dokončno odrekle liberalizmu, poudarja Hilferding.

⁴⁵ Reberlioux, Razprava o vojni, str. 781.

socialističnih strank se je utrjevala smer, ki si je hotela prilastiti nacionalistični sistem vrednot in ekspanzionistične namere vladajočih razredov. Pripadniki te smeri dalj časa niso več verjeli v možnosti revolucije in v bistvu niso več računali z mirom: kdor se je oblikoval kot marksist, je zagotovo sklepal, da so gospodarske potrebe prevladoval nad sanjanim humanizmom, in hrepenel je celo po obširnih avtarkičnih imperijih, pri čemer je bil trdno odločen preprečiti, da bi prednosti napredka monopolizirali imetniki kapitalov. V teh okoljih so zato nasplošno priznavali nujnost po kolonialni politiki, saj so v njej prepoznavali vprašanje življenja ali smrti za narod in njegov delavski razred in pripravljeni so bili sprejeti tudi spopad samo zato, da bi svoji deželi ponudili takšno možnost; zaradi tega so v imenu nacionalne obrambe vedno glasovali za zahtevane vojne kredite. Takšnih je bilo v Nemčiji precej in Kautsky jih je imenoval »realpolitischen Sozialisten«: Eduard David, Max Schippel, Georg von Vollmar, Gustav Noske, Max Maurenbrecher, Gerthard Hildebrand. Toda tudi v Italiji je tako veljaven marksist, kot je bil Antonio Labriola, soglašal z zasedbo Libije v imenu neke »populacijske politike«. ⁴⁶ Ne samo v Nemčiji in Italiji, temveč tudi v drugih evropskih deželah so od konca prvega desetletja prejšnjega stoletja iskali nekakšen nacionalni socializem, tako v okviru politike nacionalnih socialno demokratskih strank kot tudi sindikalistov.

Četudi je marksistična levica soglašala z nekaterimi skupnimi temeljnimi odločitvami, se je bojevala proti tem ljudem tudi zaradi različnih pogledov na številna taktična vprašanja. Skupno jim je bilo prepričanje o hitrem približevanju revolucije: pri Leninu je to prepričanje izhajalo iz novega razvoja ruskega delavskega gibanja, pri Karlu Liebknechtu in Rosi Luxemburg iz njunega protiimperialističnega delovanja in pri slednji tudi iz teoretične analize imperializma. ⁴⁷ »Akumulacija kapitala« je bila objavljena leta 1913 prav z upanjem – kot je bilo zapisano v uvodu – da bo delo naletelo »ne le na teoretični interes, temveč da bo pomembno tudi za naš praktični boj z imperializmom«. Za razliko od Rudolfa Hilferdinga Rosa Luxemburg meni, da imperializem ni posebej povezan z razvojem finančnega kapitala; le ta se omejuje na to, da pripelje do skrajnosti nasprotja, ki jih je kapitalizem vedno poznal in ki ga silijo, da v svoj sistem vpelje zadnje, še nekapitalistične formacije, da bi ustvaril presežne vrednosti, ki so potrebne za akumulacijo. Boj za razdelitev teh zaostalih družb je za imperializem življenjskega pomena, pri čemer je militarizem nujno gibal. Zaradi tega je vojna med imperialističnimi deželami neizogibna, toda iz nje bo izšla revolucija. Pacifizem je zato prevara in proletarijat se mora pripraviti na revolucijo z množičnim političnim bojem in še posebej z bojem proti militarizmu, ki predstavlja najpomembnejši člen. ⁴⁸ Ne glede na ekonomski izvor takšnega sklepa, se razhajanja med revolucionarnimi marksisti leta 1912 prej povečujejo kot zmanjšujejo. Kljub svoji taktični sposobnosti in tesnim stikom z mednarodno levico je bil Lenin v Internacionali osamljen. Še posebej je bila z njim sprta Luxemburgova zaradi poljske

⁴⁶ Ibidem, str. 781–782; Antonio Labriola, *Scritti politici*, Bari 1970, str. 491: »Predvsem... je potrebno spodbuditi trojno delovanje ekonomske in populacijske politike, zaradi česar lahko Italija, namesto da se njene demografske moči razpršujejo po vsem svetu, kar je najbolj žalosten vidik naše inferiornosti v svetu... te moči trdno prenese v ne tako oddaljeno regijo kot je Tripolitaniya.«

⁴⁷ Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomische Erklärung des Imperialismus*, Berlin 1913. V delu, ki obravnava problem razširjene reprodukcije v kapitalizmu, trdi, da je ta možna samo pod pogojem, da obstoje nekapitalistične dežele, ki absorbirajo njegove proizvode in mu dajejo materialne elemente za produkcijo in delovno silo. S svojim širjenjem in omejevanjem nekapitalističnih formacij kapitalizem zožuje tudi svoj življenjski prostor in tako hiti svoji lastni 'katastrofi' nasproti (»teorija zloma«), če je ne bo prehitela vstaja mednarodnega proletariata proti vladavini kapitala.

⁴⁸ S takšnimi tezami je R. Luxemburg vzbudila ostre polemike, na katere je odgovorila v svoji Antikritiki, ki jo je napisala v zaporu leta 1915: *Die Akkumulation des Kapitals oder Was die Epigonen aus der Marxschen Theorie gemacht haben. Eine Antikritik*, Leipzig 1921.

socialno demokratske stranke.⁴⁹ Tudi v Nemčiji potekajo med letoma 1911 in 1913 silovite razprave o militarizmu med skrajno levico – imenovano bremenska (Anton Pannekoek, Karl Radek, Paul Lensch) – ter K. Liebknechtom in R. Luxemburg. Liebknecht, aktivist, ki je bil vedno v ospredju, meni, da je ostal militarizem predvsem notranji sovražnik, ki ga sovražijo tako rekruti kot delavci.⁵⁰ Lensch, ki je tako kot Radek prepričan, da ni možen miroljuben izhod iz krize, meni, da je boj za zmanjšanje oboroževanja nesmiseln,⁵¹ toda za razliko od Radeka verjame v delovanje za skrajšanje vojaškega roka.

Toda vse to so le stališča skromnih manjšin; najvidnejši predstavniki Internacionale vse do leta 1914 še vedno upajo, da bo zmagal mir. Spremeni se kvečjemu njihova strategija. Njihova pričakovanja potešijo in v določeni meri tudi podkrepijo protivojni uspehi iz let 1911–12. Politična dogajanja ponujajo novi analizi imperializma argumente, ki jih teoretiki ortodoksnega marksizma predstavljajo že od leta 1911. Ekonomsko jedro izhaja od Hilferdinga in Kautsky da novemu pojavu izraz in ime ultraimperializem ali superimperializem. Gre za možnost finančnega kapitala, da preseže nasprotja, katerih naraščanje je nakazal Kautsky leta 1909,⁵² da bi se osredotočil k procesu nekonfliktnega izkoriščanja, k začetku neke solidarnosti. Iz tega izhaja, da je vojna, če že ne nemogoča, pa vsaj neverjetna. Na podlagi takšne perspektive se je mogoče obrniti k notranjemu militarizmu in dati prednost propagandi.⁵³ Ekskluzivnost te analize ni posebnost nemške stranke; ne tako številni guesdistični francoski teoretiki (npr. Claude Bonnier) razvijajo to analizo na straneh glasila svoje usmeritve »Le socialisme« in prisilijo k umiku Charlesa Rappoport, ki konec novembra 1912 ustanovi svoj časopis »Contre la guerre«. Tik pred smrtjo leta 1911 je Paul Lafargue dodal temu nov argument: produkcija vedno bolj zapletenih orožij onemogoča vojno, toda drugi socialisti, ki jih ni mogoče imeti za ortodoksne, se na te zamisli ne sklicujejo zato, da bi iz njih črpali varnost ali razloge za pasivnost, temveč zato, da bi ohrabili svoja pričakovanja in uspeli zagotoviti večjo zagnanost v boj proti vojni. Tako razmišlja tudi Jaurès, ki je 20. decembra 1911 v Zborniku povzel Hilferdingovo tezo o treh silah, ki delujejo za mir: v središču je mednarodni finančni kapitalizem, ki se organizira. Stična točka Jaurès s Kautskym in Beblom v tem trenutku je, da ima – za razliko od levice – revolucionarno možnost še za zelo oddaljeno, je pa zaradi tega ne opušča. Od tod izhaja zanimivost poročil Otta Bauerja in Sidneya Webba, ki so bila pripravljena za dunajski kongres Internacionale. Ko združuje zadnja dela marksističnih ekonomistov in polemizira z Roso Luxemburg, pri čemer ne omenja njenega imena, predstavnik avstromarksizma zatrjuje, da kapitalistični družbi ne preti kriza. Kot dokaz, da je sindikalno gibanje postalo sposobno odtrgati gospodarjem nov del presežne vrednosti, pa Webb ponuja primer Anglije. Neverjetno napredovanje nemškega in angleškega sindikalizma, dobro znan vpliv nemških sindikatov na njihovo socialno demokracijo ter izredno tesna zveza med laburisti in trade unioni dajejo tej tezi barvo verjetnosti, ki presega eko-

⁴⁹ Rosa Luxemburg, Narodnostno vprašanje in avtonomija, v: Izbrani spisi, str. 423–477. Delo je najbolj sistematičen spis R. Luxemburg o nacionalnem vprašanju in hkrati polemika proti stališčem Lenina in ruskih socialistov do pravice narodov do samoodločbe (nasprotovala je, sklicujoč se na ekonomske argumente, neodvisnosti Poljske). Njeno nasprotovanje tej pravici kot sestavini programa socialno demokratske stranke je vzbudilo oster odgovor Lenina: O pravici narodov do samoodločbe (Izbrana dela, II, Ljubljana 1949, str. 291–358).

⁵⁰ Boj proti vojni Karla Liebknechta, Pogledi 7/1979; K. Liebknecht, Gesammelte Reden und Schriften, IV–VI, Berlin 1961–1964.

⁵¹ Na kongresu v Københavnu je Radek nasprotoval resoluciji nemške socialne demokracije, ki je zahtevala zmanjšanje oboroževanja mornarice, ker jo je imel za utopično.

⁵² Massimo Salvadori, Kautsky med ortodoksijo in revizionizmom (Strategija izčrpavanja in superimperializem), v: Zgodovina marksizma, II, str. 267–272.

⁵³ Reberieux, Razprava o vojni, str. 783.

nomske številke. S tem ni slabil samo strah pred vojno, temveč je postajala vse bolj šibka prav zahteva po revolucionarnem boju.⁵⁴

V tem okviru se razvijajo pobude proti militarizmu in odpirajo razprave o možnih ukrepih v primeru vojne nevarnosti. Gre za konkretne bitke, ki za razliko od tega, kar se je dogajalo jeseni 1912, zadevajo bolj socialistične vrhovne štabe kot pa njihove enote. Leta 1912 Internacionala resno proučuje možnosti za dvostranske konference, kar je nedvomno vplivalo na srečanje francoskih in nemških parlamentarcev v Bernu maja 1913. Na konferenci je bila sprejeta resolucija, ki je vsebovala parole pacifističnih kongresov o razorožitvi in o reševanju sporov prek mednarodnega arbitražnega sodišča v Haagu. Šlo je za dolgoročne načrte, ki se ujemajo z upi o dolgem obdobju miru. Nasprotno pa je bil boj proti militarizmu povezan z množično akcijo; krasil ga je žar mitingov, pouličnih manifestacij in gibanj mladih. Šel je precej čez meje dejavnosti v parlamentih in – vsaj načelno – ga je podpirala levica. Tako je v Nemčiji Rosa Luxemburg spodbudila v prvih mesecih leta 1914 silovito propagando – od mitinga do mitinga – proti militarizmu, »življenjskemu jedru države«, kot je dejal državni tožilec, ko so jo obsodili.⁵⁵ Agitacijska kampanja je sicer usmerila javno mnenje proti oblasti, ni pa ustvarila odločilnega orožja za odstranitev težke grožnje miru. Res je, da sta Vaillant in Keir Hardie zahtevala, da Internacionala prouči amandma o protivojni stavki; njuno zamisel je podprl tudi Jaurès (»hkratna splošna stavka, ki bi bila mednarodno organizirana, predstavlja orodje, s katerim bi bilo mogoče preprečiti vojno«), toda ob napovedi vojne Avstro-Ogrske Srbiji Internacionala ni bila sposobna organizirati nikakršne protivojne stavke, še manj preprečiti svetovni spopad. Protivojne resolucije kongresov v Stuttgartu, Københavnu in Baslu so bile pozabljene; sledil je prehod iz internacionalističnih na socialno šovinistične pozicije. Začetek svetovne vojne je dejansko povzročil zlom II. internacionale – tako s formalnega (prekinitev zvez med posameznimi socialno demokratskimi strankami, nezmožnost sklica Mednarodnega socialističnega biroja /MSB/ in mednarodnih konferenc) kot tudi z vsebinskega vidika (notranji idejni razkroj) –, saj ji ni uspelo uresničiti svojega temeljnega cilja: ohraniti mir.⁵⁶

Zusammenfassung

Die Einstellung der Sozialdemokratie zur Kriegsfrage vor 1914

Avgust Lešnik

Die wachsenden imperialistischen Gegensätze im Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg forderten von der Sozialdemokratie eine klare Stellungnahme zur Kriegsfrage. Dabei handelte es sich nicht nur um theoretische Fragen, sondern um die Herausbildung einer konkreten Taktik der Sozialdemokratie – sowohl im nationalen als auch im internationalen Rahmen – angesichts einer möglichen militärischen Auseinandersetzung mit weltweiten Dimensionen. Mehr noch, es galt zu überprüfen, in welchem Maße das Prinzip des Internationalismus in der Praxis umgesetzt werden konnte. In diesem Zusammenhang

⁵⁴ Ibidem, str. 783–784.

⁵⁵ Rosa Luxemburg je bila zaradi protivojnega govora v Frankfurtu (septembra 1913) obsojena na enoletno zaporno kazen (februarja 1914). Na tem procesu je imela znameniti govor proti militarizmu, znan pod imenom Militarizem, vojna in delavski razred (Izbrani spisi, str. 515–529).

⁵⁶ Georges Haupt, *Socialism and the Great War. The Collapse of the Second International*, Oxford 1972; Avgust Lešnik, *Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923)*, Koper/Capodistria 1994.

war die Stellung der II. Internationalen zum Militarismus von besonderer Aktualität, die auf den letzten drei Kongressen der II. Internationalen, der internationalen Assoziation der sozialdemokratischen Parteien, zum Ausdruck kam (Stuttgart 1907, Kopenhagen 1910, Basel 1912).

Die Antwort einer einstimmig angenommenen Kongreßresolution (Basel, 1912) war eindeutig: mit allen Mitteln müsse man gegen den Krieg kämpfen, sollte es dennoch dazu kommen, dann gelte es, ihn zur Beschleunigung einer sozialen Revolution zu nutzen. Indem der Imperialismus in Basel als einziger Kriegstreiber bezeichnet wurde, vertiefte sich zugleich die Grunddebatte, die die Sozialisten zu einer erneuten Überprüfung der eigenen Standpunkte zu den Perspektiven, die der Imperialismus eröffnet hatte, veranlaßte. In diesen Debatten bildeten sich drei Zielsetzungen heraus, obwohl diese nicht automatisch die traditionelle ideologische Teilung in Revisionisten, Orthodoxe und Revolutionäre zum Ausdruck bringen. In der extremen sozialdemokratischen Rechten setzte sich eine Richtung durch, die sich das nationalistische Wertesystem und die expansionistischen Tendenzen der herrschenden Klassen zu eignen machen wollte. Die Anhänger dieser Richtung glaubten schon seit langer Zeit nicht mehr an die Möglichkeit einer Revolution und rechneten eigentlich nicht mehr mit dem Frieden (wer sich als ein Marxist herausgebildet hatte, schlußfolgerte mit Sicherheit, daß wirtschaftliche Interessen die Oberhand über einen erträumten Humanismus gewonnen hätten). Im allgemeinen erkannten sie die Notwendigkeit einer kolonialen Politik an, handle es sich dabei doch um Leben oder Tod der Nation und seiner Arbeiterklasse, und sie waren bereit, auch eine Auseinandersetzung zu akzeptieren, nur um ihrem Land eine derartige Chance zu ermöglichen. Sie stimmten daher im Namen eines nationalen Protektionismus immer für die angeforderten Kriegskredite. Auch die Linke stimmte damit überein, daß imperialistische Gegensätze zu einem Krieg führten, im Gegensatz zur Rechten erblickte sie darin aber die kommende Revolution: Der Kampf um die Verteilung der zurückgebliebenen Gesellschaften sei für den Imperialismus lebenswichtig, wobei der Militarismus als notwendiger Motor anzusehen sei. Deswegen sei ein Krieg zwischen den imperialistischen Ländern unausweichlich, und aus diesem werde die Revolution hervorgehen. Der Pazifismus (der Zentristen) sei daher eine Täuschung, und das Proletariat müsse sich durch einen massiven politischen Kampf, dessen Hauptzielscheibe der Militarismus sein solle, auf die Revolution vorbereiten. (Rosa Luxemburg) Doch all das sind lediglich die Standpunkte kleiner Minderheiten. Die angesehensten Vertreter der Internationalen (orthodoxe Marxisten) wiegten sich bis zum Jahr 1914 noch immer in der Hoffnung, daß der Frieden obsiegen würde. Sie glaubten an die neue Analyse des Imperialismus (Kautsky, Hilferding), an den sogenannten Superimperialismus, in dem das Finanzkapital die Gegensätze überwinde und sich auf einen Prozeß der konfliktfreien Nutzung konzentriere, auf Ansätze einer Solidarität, die zum Schluß verleiten könnte, daß der Krieg unmöglich sei. Diese Perspektive ermögliche es, sich dem inneren Militarismus zuzuwenden und der Propaganda Priorität einzuräumen. Dadurch wurde nicht nur die Angst vor dem Krieg, sondern gerade die Forderung nach dem revolutionären Kampf geschwächt.

Der Kampf gegen den Militarismus war fortan mit einer Massenaktion verbunden. Er war durch Meetings, Straßenkundgebungen und Jugendbewegungen gekennzeichnet. Die Agitationskampagne, die die öffentliche Meinung gegen die Staatsmacht richtete, schuf jedoch keine entscheidenden Waffen für die Beseitigung der akuten Kriegsgefahr. Einige sozialdemokratische Führer forderten zwar, daß sich die Internationale mit dem Amendement über den Antikriegsstreik auseinandersetze (»ein Massenstreik auf internationaler Ebene, durch den man den Krieg vermeiden könnte«), doch angesichts der Kriegserklärung Österreich-Ungarns an Serbien war die Internationale nicht in der Lage, einen Antikriegsstreik zu organisieren, geschweige denn einen Weltkrieg zu verhindern. Die Antikriegsresolutionen der Kongresse in Stuttgart, Kopenhagen und Basel waren vergessen. Es folgte eine Schwenkung von internationalen zu sozial-chauvinistischen Positionen. Der Ausbruch des Weltkriegs hatte tatsächlich den Zusammenbruch der II. Internationalen herbeigeführt – sowohl in formaler Sicht (Abbruch der Verbindungen zwischen den einzelnen sozialdemokratischen Parteien, Unmöglichkeit, das Internationale Sozialistische Büro und internationale Konferenzen einzuberufen) als auch vom inhaltlichen Standpunkt (innerer geistiger Zerfall) – war sie doch nicht in der Lage, ihr wesentliches Ziel, die Friedenssicherung, zu erreichen.